

The Greek Review of Social Research

Vol 119 (2006)

119 A'

Ειρηνευτικές δυνάμεις και διεθνική σωματεμπορία: Προσφορά και ζήτηση στο μεταπολεμικό Κοσσυφοπέδιο

Παναγιώτα Τριτάκη

doi: [10.12681/grsr.9535](https://doi.org/10.12681/grsr.9535)

Copyright © 2016, Παναγιώτα Τριτάκη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Τριτάκη Π. (2016). Ειρηνευτικές δυνάμεις και διεθνική σωματεμπορία: Προσφορά και ζήτηση στο μεταπολεμικό Κοσσυφοπέδιο. *The Greek Review of Social Research*, 119, 147–174. <https://doi.org/10.12681/grsr.9535>

Παναγιώτα Τριτάκη*

ΕΙΡΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΙΚΗ ΣΩΜΑΤΕΜΠΟΡΙΑ: ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΚΑΙ ΖΗΤΗΣΗ ΣΤΟ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟ ΚΟΣΣΥΦΟΠΕΔΙΟ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν κείμενο ερευνά τις πρωταρχικές αιτίες της παράνομης διακίνησης και εμπορίας γυναικών (trafficking) για σεξουαλική εκμετάλλευση στο Κοσσυφοπέδιο μετά από την εγκατάσταση των Ειρηνευτικών Δυνάμεων τον Ιούνιο του 1999. Όπως στη Βοσνία, έτσι και στο Κοσσυφοπέδιο, η διαπλοκή των ειρηνευτών στη διεθνή σωματεμπορία εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο προσφοράς και ζήτησης το οποίο διαμορφώνεται με βάση διάφορες πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές τοπικές ιδιαιτερότητες καθώς επίσης και με άλλα διαδικαστικά και δομικά ζητήματα των τμημάτων ειρηνευτικών αποστολών, των διεθνών οργανισμών και των κρατών μελών τους. Η εργασία θα εξετάσει τις αιτίες εξάπλωσης του φαινομένου στο Κοσσυφοπέδιο, τις πιθανές αδυναμίες του ειρηνευτικού συστήματος και, τέλος, θα προτείνει μέτρα πρόληψης για την μείωση της συμμετοχής των στρατιωτών στο trafficking κατά την διάρκεια ειρηνευτικών αποστολών.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παράνομη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων διαδραματίζεται μέσω ενός ευρέως φάσματος δραστηριοτήτων εκμετάλλευσης και σύμφωνα με το Πρωτόκολλο για την αποτροπή, καταστολή, και την τιμωρία της παράνομης διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων με σκοπό την σεξουαλική και οικονομική εκμετάλλευση (ΟΗΕ, 2000) ορίζεται ως «η στρατολόγηση, μεταφορά, μετακίνηση, εγκατάσταση ή παραλαβή προσώπων, μέσω της

* Μεταπτυχιακό Νομικής και Διπλωματίας (MALD), Fletcher School of Law and Diplomacy, Διεθνολόγος.

απειλής ή της χρήσης βίας ή άλλων μορφών εξαναγκασμού, της απαγωγής, του δόλου, της εξαπάτησης, της κατάχρησης της δύναμης, της κατάχρησης μιας τρωτής ή ευάλωτης θέσης, της προσφοράς ή της αποδοχής οικονομικού ή άλλου οφέλους». Αν και η παράνομη φύση του φαινομένου περιορίζει την ακρίβεια συλλογής στατιστικών στοιχείων, υπολογίζεται ότι περίπου 500.000 θύματα εισέρχονται ετησίως στη Δυτική Ευρώπη (των 15 κρατών μελών) ενώ είκοσι επτά εκατομμύρια σύγχρονοι σκλάβοι, παγκοσμίως, στερούνται τα βασικά τους δικαιώματα (Συνκιάτου, 2003, σ. 28).

Ο συνδυασμός ισχνού θεσμικού πλαισίου, φτώχειας, αυξημένης ανεργίας και κοινωνικής περιθωριοποίησης της γυναίκας απομυθοποιεί την παράνομη διάβαση διεθνών συνόρων ως μια διέξοδο μετανάστευσης προς την Δύση ενώ πολιτική αστάθεια και εμπόλεμες καταστάσεις έχουν μετατρέψει ουδέτερους τόπους σε μεγάλες «πορνικές αγορές» εξαιτίας της εγκατάστασης χιλιάδων στρατιωτών και εκπροσώπων φορέων ανθρωπιστικής βοήθειας. Στα Βαλκάνια και συγκεκριμένα στο Κοσσυφοπέδιο, η επικρατούσα μορφή εκμετάλλευσης είναι η εξαναγκαστική προώθηση των γυναικών στη πορνεία για την κάλυψη των «αναγκών», κυρίως των στρατιωτών, στους οποίους απευθύνεται το 40% του συνολικού εμπορίου λευκής σαρκός στο Κοσσυφοπέδιο. Εντούτοις το φαινόμενο είναι σύνθετο και επιβάλλεται να αναλυθεί λαμβάνοντας υπόψη ιστορικούς, πολιτικούς και κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες.

I. ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΚΑΙ Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΕΥΤΙΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΣΤΟ ΚΟΣΣΥΦΟΠΕΔΙΟ

Το Κοσσυφοπέδιο αποτελούσε κοιτίδα του σερβικού έθνους μέχρι τον 14ο αιώνα όταν καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς. Τον εικοστό αιώνα ανακτήθηκε από τη Σερβία, και έπειτα από τους δύο παγκόσμιους πολέμους συμπεριελήφθη στην Ομοσπονδιακή Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας. Το Κοσσυφοπέδιο έχαιρε πολιτικής, οικονομικής και εκπαιδευτικής αυτονομίας έως το 1989, οπότε ήρθε στην κεντρική Γιουγκοσλαβική πολιτική σκηνή ο Slobodan Milosevic. Εννέα χρόνια αργότερα, οι συγκρούσεις μεταξύ αλβανόφωνων Κοσοβάρων και Σερβικών Δυνάμεων είχαν ως αποτέλεσμα το θάνατο 1.500 αλβανόφωνων Κοσοβάρων και τον εκποτισμό άλλων 300.000 περίπου (Roberts, 1999, σ. 102-23). Οι εθνοτικές διενέξεις κορυφώθηκαν δραματικά στις 24 Μαρτίου του 1999 με την αεροπορική επιδρομή της Βορειο-Ατλαντικής Συμμαχίας εναντίον της ΟΔ της Γιουγκοσλαβίας. Ο πόλεμος διήρκεσε 79 ημέρες και τερατίστηκε όταν η Σερβία απεδέχθη το ψήφισμα 1244 του Συμβουλίου Ασφαλείας των

Ηνωμένων Εθνών. Στα πλαίσια της εφαρμογής του κεφαλαίου 7 της *Χάρτας των Ηνωμένων Εθνών*, το Συμβούλιο Ασφαλείας αποφάσισε την εγκαθίδρυση μιας διεθνούς στρατιωτικής ειρηνευτικής αποστολής (KFOR), όπως επίσης και τη δημιουργία προσωρινής διοίκησης (UNMIK-United Nations Mission in Kosovo) για την αποφυγή εχθροπραξιών και ενδυνάμωση των κρατικών θεσμών στο Κοσσυφοπέδιο.

Σε συνεργασία με περίπου 30 χώρες (συμπεριλαμβανομένων των κρατών μελών), η Βορειο-Ατλαντική Συμμαχία (NATO) έχει αναλάβει το συντονισμό της KFOR (Kosovo Forces). Το τμήμα ασχολείται με τον αποκλιμάκωση του Απελευθερωτικού Στρατού του Κοσσυφοπεδίου (UCK), τη σύλληψη άλλων αλβανόφωνων ανταρτών, την εξασφάλιση της δημόσιας ασφάλειας και τάξης μέχρι να ανατεθούν ανάλογα καθήκοντα σε αρμόδιες δημόσιες αρχές, τον έλεγχο των συνόρων καθώς και την προστασία των ιδίων των KFOR στρατιωτών και των εκπροσώπων άλλων οργανισμών. Το καλοκαίρι του 1999, η ειρηνευτική δύναμη αριθμούσε 50.000 στρατιώτες στο Κοσσυφοπέδιο και 7.500 στις γειτονικές χώρες.¹

Η KFOR κατανέμεται σε πέντε ζώνες ευθύνης με στρατιώτες από 19 κράτη μέλη της Βορειο-Ατλαντικής Συμμαχίας και από άλλα κράτη. Σύμφωνα με πληροφορίες από το βιβλίο *Law and military operations in Kosovo: 1991-2001*, 2001, Centre for Law and Military Operations, σ. 86, η Ιταλική Ζώνη εδρεύει στο Pec και ευθύνεται για τη βορειοδυτική περιοχή του Κοσσυφοπεδίου κατά μήκος των συνόρων με το Μαυροβούνιο και την Αλβανία. Οι Γερμανοί διοικούν με βάση το Prizren και φυλάσσουν τη νότια περιοχή. Οι Αμερικανοί βρίσκονται ανατολικά του Uroševac ελέγχοντας τη περιοχή που συνορεύει με τα Σκόπια και την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία Σερβίας – Μαυροβούνιου. Οι Γάλλοι διοικούν, με βάση τη Mitrovica, τη βόρεια περιοχή, και, τέλος, οι Βρετανοί επιχειρούν στην έδρα συντονισμού της KFOR, την πρωτεύουσα του Κοσσυφοπεδίου, την Pristina.

II. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΣΤΟ ΚΟΣΣΥΦΟΠΕΔΙΟ

Η εξαναγκαστική πορνεία ή σεξουαλική σκλαβιά δεν είναι πρόσφατο φαινόμενο. Στη σύγχρονη ιστορία, ο βιασμός των Αφρικανών σκλάβων θηλυκού γένους από τους κυρίους τους, οι Γιαπωνέζες «γυναίκες ανακούφι-

1. Για περισσότερες πληροφορίες, βλέπε ιστοσελίδα <http://www.nato.int/kfor/kfor/nations/default.htm>.

σης», οι μαζικοί βιασμοί της Nanking, τα στρατόπεδα βιασμών στη Βοσνία, και η εθνοκάθαρση στη Ρουάντα και το Κοσσυφοπέδιο μαρτυρούν τη μακροχρόνια σεξουαλική εκμετάλλευση γυναικών και κοριτσιών από παλαιότερα μέχρι σήμερα. Όταν το προς εκμετάλλευση θύμα περνάει σύνορα, χαρακτηρίζεται ως θύμα παράνομης εμπορίας και διακίνησης ή θύμα *trafficking*.

Μέχρι τις πρόσφατες συγκρούσεις στην ΟΔ της Γιουγκοσλαβίας, οι σημαντικότερες περιοχές διαμετακόμισης λαθραίων αγαθών προς την Δυτική Ευρώπη ήταν η Βοσνία-Ερζεγοβίνη και η επαρχία του Κοσσυφοπεδίου. Μετά τη λήξη του πολέμου της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, πληθώρα στρατιωτών και εκπροσώπων διεθνών οργανισμών, δημιούργησαν μια πορνική αγορά με χιλιάδες θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης. Στο Κοσσυφοπέδιο υπήρχε ελάχιστη πορνεία μέχρι τον Ιούνιο του 1999 που κατά κύριο λόγο δεν χαρακτηριζόταν ως εξαναγκαστική (*New York Times*, Οκτώβριος 2002). Η εγκατάσταση περίπου 50.000 στρατιωτών και άλλων μερικών χιλιάδων εκπροσώπων φορέων αύξησε τη ζήτηση των εκδιδόμενων γυναικών μετατρέποντας την περιοχή σε βασικό κέντρο προορισμού, όπου το 90% των θυμάτων ήταν νεαρά άτομα, μολδαβικής, ρουμανικής και ουκρανικής καταγωγής, και παράλληλα η πορνεία εξελίχθηκε σε εξαναγκαστική (Kelly, 2002, σ. 15). Η Αλβανία είναι βασικός κρίκος αλυσίδας με τη Δύση και, επομένως, κύρια χώρα διαμετακόμισης εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης, των εύκολα προσπελάσιμων συνόρων και της πολιτικο-οικονομικής της κατάστασης, ιδιαίτερα έπειτα από την κατάργηση των κρατικών θεσμών το 1997.

Η παράνομη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων στο Κοσσυφοπέδιο χαρακτηρίζεται ως ιδιαίτερα βάνανυση, διότι τα θύματα συχνά υπόκεινται σε σωματική και ψυχολογική κακοποίηση, αιχμάλωτα, σιδηροδέσμια, χωρίς την παροχή μέσων στοιχειώδους υγιεινής, καθαρού νερού, τροφής και εξαναγκασμένα να παρέχουν υπηρεσίες χωρίς προφύλαξη (ΔΟΜ, 2001, σ. 10· Laczko, Klekowski von Koppenfels and Barthel, 2002, σ. 15· Kelly, 2002, σ. 24). Σύμφωνα με στοιχεία μιας μελέτης του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (ΔΟΜ) Κοσσυφοπεδίου, η οποία βασίζεται στις εμπειρίες 322 γυναικών που βοηθήθηκαν από τον ίδιο οργανισμό κατά τη διάρκεια των ετών 2000-2002, το 76,4% υποστήριξε ότι κακοποιούνταν σωματικά από τον διακινητή έμπορο ή προαγωγό τους, ενώ το 58,4% κακοποιούνταν και σεξουαλικά (ΔΟΜ, 2002, σ. 9). Όσον αφορά την ιατρική περίθαλψη, μόνο το 10% των 322 θυμάτων είχε πρόσβαση σε αυτή, ενώ στο 33,3% δεν επετράπη όταν ζητήθηκε (ΔΟΜ, 2002, σ. 10). Η πλειονότητα των θυμάτων διαγνώστηκε να φέρει αφροδίσια νοσήματα

και άλλες παθήσεις, όπως ηπατίτιδα Α και Β καθώς και γενικότερα γυναικολογικά προβλήματα (Renton, 2001, σ. 12). Συχνά, τα θύματα είναι επίσης φορείς του VIH/AIDS (*Institute for War and Peace Reporting*, No 394, 2003).

Σαγηνεμένες από υποσχέσεις μεγάλων χρηματικών ποσών και, κυρίως, νόμιμης εργασίας στην Ιταλία και σε άλλες δυτικές χώρες ως καθηγήτριες, βρεφοκόμοι, νοσοκόμες, καθαρίστριες ή σερβιτόρες, οι γυναίκες καταλήγουν σε ξενοδοχεία, οίκους ανοχής και μπαρ, όπου αναγκάζονται να ικανοποιούν σεξουαλικά 10 έως 20 πελάτες τη νύχτα (*Toronto Star European Bureau*, 2002). Σύμφωνα με την έρευνα του ΔΟΜ, το 41,93% εξαπατήθηκε και κατέληξε να «εργάζεται» υπό παρόμοιες συνθήκες (2002, σ. 6).

Περισσότερες από 1.000 γυναίκες (Kelly, 2002, σ. 24) εκδίδονται εξαναγκαστικά στους 104 οίκους ανοχής του Κοσσυφοπεδίου σήμερα (ΔΟΜ, 2002, σ. 11). Το 74% των γυναικών δεν πληρώνονται καθόλου από τους προαγωγούς και τους ιδιοκτήτες πορνείων, ενώ μόνο το 4% πληρώνεται τακτικά (ΔΟΜ, 2002, σ. 10). Οι γυναίκες εκδίδονται έναντι 45-225 δολαρίων ανά πελάτη και πωλούνται από 675 έως 2.250 δολάρια ανάλογα την ηλικία, εμφάνιση, φήμη, συμπεριφορά προς τους πελάτες, ή ακόμη και από το αν είναι παρθένες (*The Guardian*, 2001, August 15).

III. ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΙΤΙΕΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Η κατανόηση και, στη συνέχεια, η καταπολέμηση της παράνομης διακίνησης και εμπορίας των γυναικών για σεξουαλική εκμετάλλευση προϋποθέτει μια πολύπλευρη προσέγγιση για να ανταποκριθεί στην πληθώρα παραγόντων κοινωνικής, οικονομικής, και πολιτικής φύσης. Σύμφωνα με έρευνα της Liz Kelly, η πολυπλοκότητα του φαινομένου συντίθεται από επτά διαφορετικά επίπεδα: η παράνομη διακίνηση και εμπορία ως ηθικό και ποινικό πρόβλημα, ζήτημα μετανάστευσης, ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δημόσιας τάξης, εργασίας και θέματα κοινωνικού φύλου (2002, σ. 15).

Ως κύριες αιτίες χαρακτηρίζονται οι εξής έξι παράγοντες:

1. Η μετάβαση από τη σοσιαλιστική οικονομία στην ελεύθερη αγορά

Η πτώση του «υπαρκτού» σοσιαλισμού οδήγησε στην κατάρρευση των οικονομικών και κοινωνικών συστημάτων στις περισσότερες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Η πολιτική και οικονομική μετάβαση στην οικονομία της αγοράς, ιδιαίτερα στις δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, επέφερε ανεργία, μισθολογικές ανισότητες και πτώση του βιοτικού επιπέδου στην πλειονότητα του πληθυσμού. Το UNDP

(United Nations Development Program) εκτιμάει ότι το 1998 «το εισόδημα του 20% πλουσιότερων έναντι του 20% φτωχότερων του πληθυσμού ήταν 12,6 φορές μεγαλύτερο, ενώ το κατά κεφαλήν εισόδημα μειώθηκε τουλάχιστον κατά 70%» (Minnesota Advocates for Human Rights, 2000, σ. 8). Το 2000, η UNIFEM (United Nations Development Fund for Women) ανέφερε ότι η μετάβαση στην οικονομία της αγοράς προκάλεσε σε μερικές ανατολικο-ευρωπαϊκές χώρες σημαντική πτώση στα ποσοστά απασχόλησης του γυναικείου εργατικού δυναμικού έως και 40%, ενώ οι συνθήκες εργασίας έχουν επίσης επιδεινωθεί (Konrad, 2002, σ. 5).

2. Φτώχεια

Η πλειονότητα των γυναικών που μεταναστεύουν σε αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης είναι φτωχές. Συχνά, είναι μητέρες μονογονεϊκών οικογενειών που αγωνίζονται να συντηρήσουν τα παιδιά τους. Σύμφωνα με την έρευνα του ΔΟΜ, το 37% των θυμάτων ήταν μητέρες (2002, σ. 4) και το 69% προερχόταν από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Λιγότερο από 1% προερχόταν από οικονομικά εύπορες οικογένειες (2002, σ. 5).

Η σχέση μεταξύ φτώχειας και παράνομης εμπορίας και διακίνησης γυναικών γίνεται αντιληπτή όταν εξεταστεί το κατά κεφαλήν εισόδημα των κυριότερων χωρών προέλευσης, ιδιαίτερα στη Μολδαβία, τη Ρουμανία και την Ουκρανία. Το 1996, το μηνιαίο κατά κεφαλήν εισόδημα στη Μολδαβία, τη φτωχότερη χώρα στην Ευρώπη, ήταν 40 μόλις δολάρια. Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία για το έτος 1998, το 46% του συνολικού πληθυσμού ζούσε «στην έσχατη ένδεια», επιβιώνοντας με λιγότερο από 220 δολάρια ετησίως (Laczko Klekowski von Koppenfels and Barthel, 2002, σ. 15). Δύο χρόνια αργότερα, το ετήσιο κατά κεφαλήν εισόδημα αυξήθηκε στα μόλις 400 δολάρια, το δε ποσοστό ανεργίας ανερχόταν στο 73% και το 55% του συνολικού πληθυσμού ζούσε κάτω από το κατώτερο επίπεδο φτώχειας (ΔΟΜ, 2002, σ. 5).

Μια πρόσφατη σφυγμομέτρηση από το Ρουμανικό Κέντρο Κοινής Γνώμης και Αγοράς (CSOP) έδειξε ότι το 62% των Μολδαβών επιθυμούσε να μεταναστεύσει για εύρεση εργασίας στο εξωτερικό, εκ των οποίων το 26% δεν ενδιαφερόταν για μελλοντικό επαναπατρισμό (Klekowski von Koppenfels and Barthel, 2002, σ. 16). Σύμφωνα με την έρευνα του ΔΟΜ, το 83% των θυμάτων είχε μεταναστεύσει σε αναζήτηση εργασίας (2002, σ. 6). Το UNDP και ο ΔΟΜ επισημαίνουν ότι περίπου ένα εκατομμύριο Μολδαβοί έχουν νόμιμα ή παράνομα μεταναστεύσει στο εξωτερικό κατά τη διάρ-

κεια των τελευταίων δέκα ετών (ΔΟΜ, 2002, σ. 12). Η Παγκόσμια Τράπεζα (World Bank) εκτιμάει ότι το 28% των Ρουμάνων και το 41% των Ουκρανών ζουν κάτω από το κατώτερο όριο φτώχειας, και ότι η Ρουμανία και η Ουκρανία –όσον αφορά τη χώρα προέλευσης των μεταναστών– καταλαμβάνουν τη δεύτερη και την τρίτη θέση, αντίστοιχα. Το 70% των 322 θυμάτων της έρευνας στο Κοσσυφοπέδιο υποστήριξε ότι οι αποδοχές στη χώρα προέλευσής τους ανέρχονταν σε λιγότερο από 30 δολάρια το μήνα (ΔΟΜ, 2002, σ. 5).

Η μετανάστευση από φτωχές ανατολικο-ευρωπαϊκές χώρες είναι κυρίως «εθελοντική», πρέπει δε να επισημανθεί ότι τέτοιου είδους «επιλογές» θα μπορούσαν να ήταν κατ' ουσίαν «εξαναγκαστικές» δεδομένου ότι μερικοί από τους μετανάστες οδηγούνται στη μετανάστευση κάτω από την πίεση των οικογενειών τους λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων και ευκαιριών. Στη Μολδαβία, συγκεκριμένα, φτωχοί χωρικοί θεωρούν ότι δεν είναι μεμπτό για μια γυναίκα να εργαστεί ως πόρνη στο εξωτερικό, εάν πληρώνεται καλά (Minnesota Advocates for Human Rights, 2000, σ. 19).

Σε αντίθεση με τις εύπορες δυτικές χώρες, το Κοσσυφοπέδιο είναι βασικός τόπος προορισμού με αρκετή φτώχεια. Το χαμηλό βιοτικό επίπεδο και η ένδεια είναι βασικοί παράγοντες μεταξύ άλλων πολλών που θεωρούνται υπαίτιοι για την πρόσφατη ιδιότητα του Κοσσυφοπεδίου ως περιοχής προέλευσης επίσης. Τα οικονομικά μεγέθη έχουν πράγματι αυξηθεί από το 1999, αλλά η αύξηση αυτή βασίζεται κυρίως σε εμβάσματα Κοσοβάρων μεταναστών και στην ξένη οικονομική ενίσχυση. Τα ποσοστά ανεργίας του ενεργού πληθυσμού κυμαίνονται από 29% έως 57%, ενώ το 85% περίπου των μειονοτήτων δεν βρίσκουν εργασία (ICG, Έκθεση 139, 2002, σ. 22) εξαιτίας κυρίως των συστηματικών διακρίσεων εις βάρος τους στην αγορά εργασίας. Εκτός από την ενασχόληση με τη γη, οι επαναπατριζόμενοι έχουν περιορισμένες εναλλακτικές επιλογές, όπως η εργασία στο δημόσιο τομέα. Όπως θα αναλυθεί παρακάτω, οι γυναίκες υπόκεινται σε κοινωνικές διακρίσεις στη γεωργία και στην αγορά εργασίας γενικότερα, λόγω ορισμένων παραδόσεων στο Κοσσυφοπέδιο και την ευρύτερη περιοχή.

3. Κοινωνικές διακρίσεις εις βάρος του γυναικείου πληθυσμού

Η στρατολόγηση των εξαναγκαστικά εκδιδόμενων γυναικών δεν είναι μόνο αποτέλεσμα φτώχειας, αλλά επίσης και γενικότερης κοινωνικής ανισότητας σε κοινωνίες που βρίσκονται σε μεταβατικό στάδιο μεταπολεμικής ανασυγκρότησης και εγκαθίδρυσης δομών οικονομίας της αγοράς. Η

καλλιέργεια της γης θεωρείται βασικός παράγοντας επιβίωσης για τις γυναίκες, εντούτοις εκτιμάται ότι, όταν η νόμιμη ή παράνομη αγορά συγκεντρώνεται στα χέρια των ανδρών, η οικονομική και κοινωνική θέση των γυναικών υπονομεύεται. Η ξαφνική κατάρρευση των οικονομικών δομών στη Μολδαβία και την Ουκρανία δημιούργησε υψηλή ανεργία και σε συνδυασμό με τον κοινωνικό αποκλεισμό έχει, δυσανάλογα, βλάψει τις γυναίκες. Στη Μολδαβία, το 1989, οι μισθοί των γυναικών ήταν περίπου 28% χαμηλότεροι από εκείνους των ανδρών. Στην Ουκρανία, η ανεργία στις γυναίκες ανέρχεται στο 80% (Minnesota Advocates for Human Rights, 2002, σ. 11).

Αν εξαιρεθεί ο πρωταρχικός οικονομικός παράγοντας, οι γυναίκες επιλέγουν συχνά να εργαστούν στο εξωτερικό για να δρατετεύσουν από την ενδο-οικογενειακή βία και τη σεξουαλική κακοποίηση. Το 28% των 322 θυμάτων υποστηρίζει ότι είχε κακοποιηθεί σωματικά και το 13% σεξουαλικά από μέλη της οικογένειας ή τους συζύγους τους (2002, σ. 4). Σύμφωνα με τους Minnesota Advocates for Human Rights σχεδόν κάθε οικογένεια στη Μολδαβία αντιμετωπίζει προβλήματα ενδο-οικογενειακής βίας σε συνδυασμό με φαινόμενα αλκοολισμού και ανεργίας (Minnesota Advocates for Human Rights, 2002, σ. 19)

Στο Κοσσυφοπέδιο, κοινωνικές πατριαρχικές δομές, όπως ο παραδοσιακός νόμος κληρονομιάς που περιλαμβάνεται στα ήθη και έθιμα του Leke Dukagjini, λεηλασίες συνδεδεμένες με συστηματικές εκστρατείες απέλασης και αποδυναμωμένοι κρατικοί θεσμοί έχουν περιορίσει τη δυνατότητα κυρίως των αλβανόφωνων Κοσοβάρων γυναικών να εργαστούν και να επιζήσουν στα χωριά και σε πόλεις. Για παράδειγμα, ο παραδοσιακός νόμος που εφαρμόζεται ευρέως στις αλβανόφωνες αγροτικές περιοχές του Κοσσυφοπεδίου υπομονεύει την επιβίωση των γυναικών δεδομένου ότι η οικογένεια του συζύγου κληρονομεί τη γη, την ιδιοκτησία και την ευθύνη των παιδιών μετά από το θάνατό του. Στο μεταπολεμικό Κοσσυφοπέδιο, η παράδοση αυτή έχει αποκτήσει εκ νέου ευρεία εφαρμογή με την απώλεια περίπου 4.000 νεκρών και περισσότερο από 500 αγνοουμένων των συγκρούσεων (Tritaki, 2003, σ. 203). Ο συνδυασμός εκστρατειών εθνοκάθαρσης και απώλειας μελών των οικογενειών τους έχουν επιβαρύνει δυσανάλογα το γυναικείο πληθυσμό οδηγώντας τον στην απόγνωση, στη φτώχεια και στο άγχος για την εύρεση οικονομικών πόρων – αγνώντας τις προθέσεις των διαφόρων διακινητών και εμπόρων. Τέλος, οι έρευνες εκτιμούν ότι οι έμποροι προτιμούν περιοχές πατριαρχικών δομών όπου οι γυναίκες είναι κοινωνικά και οικονομικά περιθωριοποιημένες.

4. Η κατάρρευση πολιτικών και κοινωνικοοικονομικών θεσμών στο Κοσσυφοπέδιο

Στο μεταπολεμικό Κοσσυφοπέδιο το πρόβλημα της παράνομης διακίνησης και εμπορίας έχει οξυνθεί έπειτα από την κατάρρευση των κρατικών δομών, το αποδυναμωμένο θεσμικό πλαίσιο, την ανασφάλεια και την ύπαρξη εύκολα προσπελάσιμων συνόρων.

α. Η πολιτική και κοινωνικο-οικονομική διάσταση

Σύμφωνα με τη Susan Woodward, η διοικητική αποκέντρωση του ομοσπονδιακού κράτους αποτέλεσε πρωταρχική αιτία αποσύνθεσης της ΟΔ της Γιουγκοσλαβίας (Veremis, 1998, σ. 17). Στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση χρησιμοποίησε επιτυχώς τη στρατηγική σημασία της Γιουγκοσλαβίας στο ψυχρό πόλεμο για να αποκτήσει πρόσβαση στις δυτικές αγορές. Η οικονομική κατάρρευση, η οποία προκλήθηκε από τις δύο κρίσεις πετρελαίου και το υψηλό χρέος προς την Δύση, αποδυνάμωσε τις ομοσπονδιακές γιουγκοσλαβικές κοινωνικές δομές. Τη στιγμή που μια ισχυρή κεντρική εξουσία χρειαζόταν να εφαρμόσει συνταγματικές μεταρρυθμίσεις και να επιβάλει την τάξη, το ομοσπονδιακό κράτος συνέχισε να αποκεντρώνει, να ιδιωτικοποιεί δημόσιες επιχειρήσεις και να θεσπίζει μεταρρυθμίσεις για την οικονομία της ελεύθερης αγοράς (Veremis, 1998, σ. 18).

Οι Δημοκρατίες της Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας είχαν ανέκαθεν διαφορετικό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τον Gramoz Pashko, οι οικονομικές δομές του Κοσσυφοπεδίου στις αρχές της δεκαετίας του '50 έμοιαζαν με εκείνες υπανάπτυκτων περιοχών εξαιτίας της αγροτικής οικονομίας και της εξάρτησής τους από μικρές παραδοσιακές αγροτικές μονάδες (1998, σ. 340). Οι προσπάθειες εκβιομηχάνισης του Κοσσυφοπεδίου κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1960 και 1970 οδήγησαν στην ίδρυση βιομηχανιών πρώτων υλών στο Κοσσυφοπέδιο. Παρ' όλα αυτά, το ετήσιο ακαθάριστο κατά κεφαλήν εισόδημα ήταν το χαμηλότερο στην Ομοσπονδία.

Τέσσερις παράγοντες επισημαίνονται μεταξύ άλλων ως βασικοί υπαίτιοι για την αργή ανάπτυξη του Κοσσυφοπεδίου:

- Η βιομηχανία του Κοσσυφοπεδίου υποστηρίχθηκε κυρίως από ομοσπονδιακά κεφάλαια.
- Η βιομηχανική παραγωγή εξαρτήθηκε κυρίως από τη γιουγκοσλαβική αγορά και χρησιμοποιήθηκε ως προμηθευτής βιομηχανικών (αρχικών) προϊόντων και πρώτων υλών για τις άλλες δημοκρατίες (Pashko, 1998, σ. 142).

- Το ποσοστό αύξησης πληθυσμού στο Κοσσυφοπέδιο ήταν το υψηλότερο όλων των άλλων δημοκρατιών και περιοχών της Ομοσπονδίας.
- Από την αρχή της δεκαετίας του 1960, η ανεργία στο Κοσσυφοπέδιο ήταν η υψηλότερη σε όλη τη Γιουγκοσλαβία.

Από το 1953 ως το 1981, το κατά κεφαλήν ακαθάριστο προϊόν στο Κοσσυφοπέδιο αυξήθηκε κατά 2,4% ετησίως, ενώ στη Σερβία κατά 4,3% (Pashko, 1998, σ. 339). Στη δεκαετία του 1980, οι οικονομικές συνθήκες επιδεινώθηκαν στο Κοσσυφοπέδιο, ιδιαίτερα όταν η Ομοσπονδία μείωσε αισθητά την παροχή οικονομικής βοήθειας. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, το κατά κεφαλήν εισόδημα (ΑΕΠ) στο Κοσσυφοπέδιο αντιστοιχούσε σε 480 δολάρια, το χαμηλότερο στην Ομοσπονδία, στη Σλοβενία στα 8.193 δολάρια, την Κροατία στα 5.114 δολάρια, και τη Σερβία στα 1.990 δολάρια (Pashko, 1998, σ. 339). Το 1990, το Σερβικό Κοινοβούλιο είχε επίσης τροποποιήσει το Σύνταγμα της Σερβίας ανακαλώντας την αυτονομία του Κοσσυφοπεδίου, υπάγοντας την επαρχία στη Σερβία. Σε συνδυασμό με την κατάργηση της αλβανόφωνης εκπαίδευσης και του υπάρχοντος δικαστικού συστήματος, την απομάκρυνση αλβανόφωνων από το Κοινοβούλιο του Κοσσυφοπεδίου και την απόλυση χιλιάδων αλβανόφωνων πολιτών από τις δημόσιες υπηρεσίες και το εκπαιδευτικό σύστημα, η Σερβική Εθνοσυνέλευση δέσμευσε τα οικονομικά, εργασιακά και κοινωνικά ιδρύματα, συμπεριλαμβανομένης της τράπεζας *United Bank of Kosovo*.

Θα έπρεπε επίσης να σημειωθεί ότι μια σειρά πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων στη Σερβία επιδείνωσαν σημαντικά τις οικονομικές δυσκολίες των Κοσοβάρων. Ως παράγοντες για την επιδείνωση μπορούν να θεωρηθούν:

- Η επαναφορά των κοινωνικών και οικονομικών δομών υπό τον κεντρικό κρατικό έλεγχο μέχρι την επακόλουθη κατάρρευση του κράτους.
- Η ουσιαστική απαγόρευση ξένων επενδύσεων λόγω του οικονομικού αποκλεισμού.
- Η άνιση σχέση μεταξύ πολιτικών δυνάμεων, οικονομικής διαχείρισης και των δικτύων οργανωμένου εγκλήματος.
- Ο υπερχρηθωρισμός.
- Οι επιπτώσεις του πολέμου της Βοσνία-Ερζεγοβίνης.
- Η άνιση οικονομική μεταχείριση εις βάρος των αλβανόφωνων Κοσοβάρων ως μέρος του γενικότερου εθνικιστικού χαρακτήρα διωγμού.

Σε μια ατμόσφαιρα διεθνούς απομόνωσης και ανασφάλειας, η παράνομη οικονομία άνθησε. Μετά τον πόλεμο, η εγκατάσταση χιλιάδων στρατιωτών και άλλων εκπροσώπων διεθνών οργανισμών ήταν το έναυσμα

για καιροσκοπούς και εγκληματίες οι οποίοι έσπευσαν να εφοδιάσουν την περιοχή με ανθρώπινο εμπόρευμα, προσαρμοσμένο στις ανάγκες των διεθνών ειρηνευτικών δυνάμεων.

β. Το νομοθετικό και δικαστικό πλαίσιο

Πριν την εγκατάσταση των ειρηνευτών, το νομοθετικό πλαίσιο ήταν σχεδόν ανύπαρκτο, το κατασταλτικό και το δικαστικό σύστημα αποδυναμωμένο και επιρρεπές στη διαφθορά. Δίχως να αποτελεί την κύρια αιτία αποδυνάμωσης, το κύρος του κατασταλτικού και δικαστικού συστήματος επλήγη από τις διακρίσεις εναντίον των αλβανόφωνων Κοσοβάρων στα χρόνια του Milosevic. Από το 1989 μέχρι το 1998, ο αριθμός των αλβανόφωνων Κοσοβάρων δικαστών και εισαγγελέων μειώθηκε σε 30 στο σύνολο των 756, ενώ η διοίκηση της αστυνομίας είχε απολύσει περίπου 1.500 αλβανόφωνους αστυνομικούς (ICG, 2002, σ. 3).

Μία από τις βασικές αιτίες εξάπλωσης του φαινομένου στο Κοσσυφοπέδιο είναι η εφαρμογή του νομοθετικού πλαισίου. Σύμφωνα με το άρθρο 155 και 251 του Γιουγκοσλαβικού ποινικού δικαίου, εκείνοι που ενεργούν ως μεσάζοντες στην πορνική αγορά τιμωρούνται. Οι πολιτικές εξελίξεις όμως είχαν αφαιρέσει την εφαρμογή του νομικού πλαισίου της ΟΔ της Γιουγκοσλαβίας στο Κοσσυφοπέδιο. Στα πλαίσια του κεφαλαίου 7 του ψηφίσματος 1244 του Συμβουλίου Ασφαλείας των ΗΕ, το UNMIK ασκεί τη νομοθετική, δικαστική, και εκτελεστική εξουσία στο Κοσσυφοπέδιο. Ο κανονισμός 1999/24 καθόρισε ένα νέο θεσμικό πλαίσιο, το οποίο περιελάμβανε κανονισμούς του UNMIK, όπως επίσης νόμους που ίσχυσαν πριν από τις 22 Μαρτίου του 1989, συμπεριλαμβανομένου του ποινικού κώδικα του 1974, ο οποίος καταργήθηκε από το καθεστώς του Slobodan Milosevic. Οι κανονισμοί του UNMIK αναφέρονταν σε διοικητικές και νομικές ευθύνες όλων των ατόμων, ακόμη και ανώτερων δημοσίων υπαλλήλων (συμπεριλαμβανομένων των δικαστών), με στόχο την αναγνώριση σεβασμού για τα διεθνώς αναγνωρισμένα ανθρώπινα δικαιώματα.

Ο ποινικός κώδικας του 1974 θεωρεί την πορνεία ως δευτερεύουσα παράβαση. Στη συνέχεια, σύμφωνα με το άρθρο 18 παράγραφος 8 του νόμου *Ειρήνης και Τάξης*, οποιοσδήποτε εκπορνεύεται ή εκδίδει κάποιον άλλον στην πορνεία θα τιμωρείται με ποινή φυλάκισης 2 μηνών. Εν τούτοις, ο νόμος αυτός είναι ανεπαρκής διότι συγχέει το θύμα με το θύτη, έχοντας ως αποτέλεσμα την αποτυχία κατανόησης όλων των πτυχών της εξαναγκαστικής πορνικής βιομηχανίας. Για την επίλυση υπαρχουσών αδυναμιών, μια ομάδα εργασίας σχεδίασε έναν κανονισμό για την απαγόρευση της παράνομης διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων στο Κοσσυφοπέδιο, ο οποίος δημοσιεύτηκε στις 12 Ιανουαρίου του 2000. Οι τελευταίες

εξελίξεις στο νομοθετικό πλαίσιο προήλθαν από τα Ηνωμένα Έθνη, το ΔΟΜ και τον Οργανισμό για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ), οι οποίες κάλεσαν τα κράτη αφ' ενός να χαρακτηρίσουν ως ποινικό αδίκημα την παράνομη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων, αφ' ετέρου να προσφέρουν αρωγή στα θύματα του φαινομένου.

Σύμφωνα με τον κανονισμό 2001/4 (Άρθρο 2 παρ.1) οποιοσδήποτε συμμετέχει στην παράνομη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων τιμωρείται με ποινή φυλάκισης από δύο έως δώδεκα έτη, (2.3) οποιοσδήποτε οργανώνει μια ομάδα ατόμων με σκοπό τη διάπραξη πράξεων των παραγράφων 2.1 και 2.2 τιμωρείται από πέντε έως είκοσι έτη, (2.4) οποιοσδήποτε, εξ αμελείας, διευκολύνει στην παράνομη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων τιμωρείται με ποινή φυλάκισης από έξι μήνες έως πέντε έτη, (Άρθρο 3) οποιοσδήποτε ενεργεί ως προαγωγός κάποιου ατόμου ή σύμβουλος απασχόλησης και σκόπιμα παρακρατά τα προσωπικά έγγραφα όπως το διαβατήριο, τιμωρείται με φυλάκιση από έξι μήνες έως πέντε έτη και (5.2) ότι κατάλληλα μέτρα θα πρέπει να ληφθούν για την προστασία μαρτύρων κατά τη διάρκεια οποιασδήποτε έρευνας ή/και κατά τη δικαστική διαδικασία.

Η εφαρμογή και αποτελεσματικότητα των μέτρων αυτών έχουν περιοριστεί από την έλλειψη ενός θεσμοθετημένου μηχανισμού προστασίας θυμάτων, εκπαίδευσης και συνειδητοποίησης των φοβερών συνεπειών της παράνομης διακίνησης και εμπορίας. Στα πλαίσια ενός γενικότερου κλίματος ανασφάλειας, η άσκηση του δικαστικού λειτουργήματος έχει επίσης επηρεαστεί εφόσον, από φόβο αντιπάλων, οι δικαστές επιδικάζουν στις ελάχιστες ποινές ή καθόλου τους παραβάτες (Roopnaraine, 2002, σ. 27). Ως αποτέλεσμα, ο ΔΟΜ προτιμά να επαναπατριζέει σχεδόν πάντα τα θύματα πριν από την ημερομηνία της δίκης ή ακόμα και της κατάθεσής τους. Η ενίσχυση τοπικών πρωτοβουλιών για την ανάπτυξη ενός ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστικού συστήματος είναι σημαντικός παράγοντας θέσπισης ενός κράτους δικαίου και καταπολέμησης των παρανόμων δραστηριοτήτων στο Κοσσυφοπέδιο.

Η ανεπαρκής επιβολή του νόμου στο Κοσσυφοπέδιο είναι επίσης κεντρικό πρόβλημα. Υπεύθυνοι για την αστυνόμευση είναι οι στρατιωτικές δυνάμεις (KFOR), η διεθνής CIVPOL (Civil Police) και η τοπική αστυνομία KPS (Kosovo Police Service) (Gil-Robles, 2002, σ. 12). Μέχρι το τέλος του 2001, η CIVPOL και η KPS είχαν αυξήσει το προσωπικό τους στους 4.500 υπαλλήλους (International Helsinki Federation for Human Rights, 2002, σ. 385 Gil-Robles, 2002, σ. 13). Εντούτοις, το μέγεθος της εθνοτικά παρακινούμενης βίας και η εμφάνιση εγκληματικών δικτύων

(ιδιαίτερα μετά από τη λήξη του πολέμου) έχουν αποδυναμώσει το κατασταλτικό έργο. Παρ' όλο που η ομάδα αστυνόμευσης της Pristina είναι ιδιαίτερα αποδοτική στην έρευνα υποθέσεων *trafficking*, η έλλειψη προσωπικού και οι δυσκολίες συνεννόησης εξαιτίας της γλώσσας μειώνουν το συνολικό έργο της (International Helsinki Federation for Human Rights, 2000, σ. 78). Ως αιτίες μπορούν να αναφερθούν επίσης η ανεπαρκής κατάρτιση, οι δυσκολίες στο χειρισμό των περίπλοκων υποθέσεων καθώς και η εκτεταμένη δωροδοκία και οι εκβιασμοί σε συνδυασμό με τη χαμηλή μισθοδοσία. Οι εκπαιδευόμενοι Κοσοβάροι της σχολής της αστυνομίας πληρώνονται περίπου DM298 (\$140) το μήνα, ενώ ο οδηγός του OSCE κερδίζει DM1000 το μήνα (Abdela, 2000, σ. 5). Η Jill Thompson, ερευνήτρια για τον ΟΑΣΕ Βαρσοβίας σε θέματα διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων, επισημαίνει ότι σε χώρες με αποδυναμωμένα συστήματα εφαρμογής της νομοθεσίας, οι υπηρετούντες στην τοπική αστυνομία εμπλέκονται στην παράνομη διακίνηση και εμπορία είτε ως πελάτες, είτε ως προστάτες κέντρων διασκέδασεων, είτε ως ενεργοί παράγοντες σε εγκληματικά δίκτυα (RFE/RL, 19 Μαΐου 2000). Υπό αυτές τις συνθήκες, τα θύματα διστάζουν να παρέχουν πληροφορίες ή να αναφέρουν τους παραβάτες στην αστυνομία, από το φόβο της επιβολής αντιποίνων, αλλά και εξαιτίας της απουσίας ενός μηχανισμού προστασίας μαρτύρων.

γ. Απελάσεις, σεξουαλική βία και η διακοπή των κοινωνικών θεσμών

Τόσο η κρατικά οργανωμένη εθνοκάθαρση στην επαρχία του Κοσσυφοπεδίου (συμπεριλαμβανομένων των απελάσεων, των παράνομων κρατήσεων, των δολοφονιών και της εκτεταμένης σεξουαλικής κακοποίησης των γυναικών), όσο και τα αντίποινα εναντίον των Σέρβων, συνέβαλαν στην παράλυση των πολιτιστικών σχέσεων και παραδόσεων του πληθυσμού του Κοσσυφοπεδίου, και ιδιαίτερα της οικογενειακής δομής του. Οι γυναίκες τέθηκαν στο στόχαστρο σε όλη τη διάρκεια των συγκρούσεων επειδή η σερβική προπαγάνδα επιδίωκε να ταπεινώσει ολόκληρη την αλβανόφωνη κοινωνία του Κοσσυφοπεδίου. Ο βιασμός και άλλες μορφές σεξουαλικής εκμετάλλευσης ήταν συχνό φαινόμενο κατά τη διάρκεια των απελάσεων· γυναίκες και κορίτσια βιάζονταν με την παρουσία γονέων, συγγενών, και άλλων, στα σπίτια τους ή στο δρόμο κατά τη διάρκεια της απέλασης (ΟΑΣΕ, 2001, σ. 1-15). Σε μερικές περιπτώσεις, οι σύζυγοι απέρριψαν τις σεξουαλικά κακοποιημένες συζύγους τους, και οι οικογένειες εγκατέλειψαν τις κόρες τους εξαιτίας του κοινωνικού στίγματος που συνδέεται με το βιασμό. Οι πρόωρες εγκυμοσύνες και τα αφροδίσια νοσήματα, τα έντονα συναισθήματα φόβου, ντροπής, πλήρους απαξίωσης και

απελπισίας, επηρεάζουν τόσο την ψυχική όσο και τη σωματική ισορροπία των βιασμένων θυμάτων εκθέτοντάς τα σε έντονη κοινωνική απομόνωση και, πιθανόν, στα δίχτυα εμπόρων και διακινητών.

Για παράδειγμα, περισσότεροι από 443.000 αλβανόφωνοι Κοσοβάροι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην Αλβανία και το FYROM αντιμετώπισαν τεράστιες δυσκολίες και αβεβαιότητα για το μέλλον (Women's Commission for Refugees and Children, 2001, σ. 18). Σ' αυτές τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, γυναίκες και κορίτσια που χωρίστηκαν από τις οικογένειές τους ή ήταν ορφανές έγιναν εύκολη λεία για τους εμπόρους δικτύων διεθνικής σωματεμπορίας και μαστροπείας. Μια έρευνα που εκπονήθηκε στα στρατόπεδα προσφύγων στα Τίρανα εκτιμά ότι το 37% ενός δείγματος 150 γυναικών και κοριτσιών υποστήριξε ότι είχε προσεγγιστεί από εμπόρους λευκής σάρκας (Women's Commission for Refugees and Children, 2001, σ. 23).

5. Η ύπαρξη οργανωμένου εγκλήματος στην περιοχή

Η παράνομη διακίνηση και εμπορία των ανθρώπων για σεξουαλική εκμετάλλευση είναι νέα πηγή πόρων για τα οργανωμένα εγκληματικά δίκτυα, τα οποία στο παρελθόν ενασχολήθηκαν κυρίως με το εμπόριο των όπλων, των ναρκωτικών, ή συμμετείχαν σε δολοφονίες, απαγωγές, πλαστογραφία, διαρρήξεις και λαθρεμπόριο. Ταυτόχρονα, η πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού και η αποσύνθεση της πρώην Γιουγκοσλαβίας δημιούργησαν υπερπροσφορά εμπορεύματος για την κάλυψη των αναγκών της εύπορης Δύσης. Σύμφωνα με το Gus Xhudo, τα αλβανικά εγκληματικά στοιχεία είναι τα πιο επιτυχημένα (1996, σ. 1). Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990, αλβανόφωνοι κακοποιοί εργάζονταν κυρίως σε ιταλικά δίκτυα, ενώ σήμερα Αλβανοί και αλβανόφωνοι Κοσοβάροι κακοποιοί έχουν δημιουργήσει διασυνοριακά οργανωμένα δίκτυα σε όλη τη Δυτική Ευρώπη, τη Μέση Ανατολή, τις Ηνωμένες Πολιτείες και την πρώην Σοβιετική Ένωση. Προκειμένου να κατανοηθούν οι αιτίες σύστασης και εξάπλωσης των επιχειρήσεων τους, η εργασία θα παρουσιάσει ένα ευρύ φάσμα πολιτικών και κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων στο Κοσσυφοπέδιο και την ευρύτερη περιοχή.

- *Συλλογική ταυτότητα:* Το 1987, ο Milosevic ξεκίνησε μια πολιτική εκστρατεία με σκοπό να κερδίσει την υποστήριξη των Σέρβων για την άνοδό του στη σερβική πολιτική εξουσία. Όταν ανέλαβε την κυβέρνηση το 1989, επέβαλε τη θέσπιση μιας σειράς μέτρων καταργώντας την αυτονομία της επαρχίας και απολύοντας χιλιάδες αλβανόφωνους Κοσοβάρους. Ως αποτέλεσμα, οι αλβανόφωνοι Κοσοβάροι ανέπτυ-

ξαν μια συλλογική ταυτότητα και συνείδηση που εκδηλώθηκε με δύο διαφορετικούς τρόπους. Μερικοί συσπειρώθηκαν στη Democratic League of Kosova του Ibrahim Rugova, ενώ άλλοι ίδρυσαν το ακροδεξιό κόμμα National Liberation Movement (LKCK), το οποίο υποστήριζε την ένοπλη ρήξη με τους Σέρβους. Η LKCK συμμετείχε συχνά σε παράνομες δραστηριότητες, ιδιαίτερα με εμπόριο ναρκωτικών, για να χρηματοδοτηθεί το εθνικιστικό τους πρόγραμμα, συντονίζοντας δραστηριότητες Κοσοβάρων μεταναστών στην Ελβετία, το Παρίσι, τις Βρυξέλλες, τη Φρανκφούρτη και τη Στοκχόλμη, οι οποίες απέδωσαν χρήματα που επενδύθηκαν σε αγορές όπλων και εξοπλισμού για τον Απελευθερωτικό Στρατό του Κοσσυφοπεδίου (UCK) (Gus Xhudo, 1996, σ. 3). Το United States Institute of Peace εκτιμά ότι περίπου την ίδια χρονική περίοδο σχεδόν το ήμισυ των χρημάτων που αποταμιεύθηκαν για το UCK προερχόταν από τις πωλήσεις ναρκωτικών (United Institute of Peace, Έκθεση 97, 2002, σ. 10). Το Σεπτέμβριο του 1999, το UCK που ιδρύθηκε το 1993, επίσημα αποστρατικοποιήθηκε και διαλύθηκε. Ορισμένα από τα μέλη του ακολούθησαν την πολιτική σκηνή, άλλα στρατολογήθηκαν στην αστυνομική υπηρεσία του Κοσσυφοπεδίου (KPS) ή τα Σώματα Προστασίας του Κοσσυφοπεδίου (TMK), ενώ τα υπόλοιπα παρέμειναν να ασχολούνται με παράνομες δραστηριότητες, όπως είναι η παράνομη διακίνηση και εμπορία όπλων, ναρκωτικών, και ανθρώπων (United Institute of Peace, 2002, Έκθεση 97, 2002, σ. 10).

- *Εκδημοκρατισμός στην Αλβανία:* Από τη δεκαετία του 1990, η Αλβανία εισέρχεται σε μια αργή διαδικασία εκδημοκρατισμού. Ο Ramiz Alia, ο κομμουνιστής κυβερνήτης της Αλβανίας μετά το θάνατο του Hoxha, πίστευε ότι η κατάργηση του σοσιαλιστικού συστήματος θα είναι βήμα ζωτικής σημασίας προς τη δημοκρατία. Εν τω μεταξύ οι προηγούμενες τέσσερις δεκαετίες πλήρους κρατικού μονοπωλίου οδήγησαν στην κατάρρευση των κρατικών δομών, η οποία προκάλεσε εγκληματικές δραστηριότητες, όπως η δωροδοκία και τα υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας.
- *Ο ευρωπαϊκός δρόμος της ηρωίνης:* Οι πόλεμοι του 1991 στην πρώην Γιουγκοσλαβία αποσταθεροποίησαν τη διαδρομή της ηρωίνης, η οποία ικανοποιούσε τις ανάγκες του 80% περίπου του συνολικού Ευρωπαϊκού εμπορίου ηρωίνης και κατέληγε στη Δυτική Ευρώπη μέσω της Κεντρικής Ασίας, της Μέσης Ανατολής, και των Βαλκανίων (Xhudo, 1996, σ. 8). Η γεωπολιτικά πλεονεκτική θέση της Αλβανίας, μόλις εβδομήντα μίλια από την ιταλική ακτή, προσφέρθηκε ως

εναλλακτική διαδρομή για το εμπόριο της ηρωίνης που διέσχιζε την Τουρκία, Ελλάδα, Αλβανία, την Ιταλία μέσω της Αδριατικής και κατέληγε στην Ευρωπαϊκή Δύση και το Βορρά.

- *Αναρχία στην Αλβανία:* Το αλβανικό κράτος κατέρρευσε το 1997. Χαμηλόμισθοι αστυνομικοί εγκατέλειψαν τις θέσεις τους ενώ επιδρομείς έκλεψαν περίπου ένα εκατομμύριο όπλα Kalashnikov (*South Coast Today*, 22 Μαΐου 1999). Εκτός από τη Vlore και άλλα λιμάνια της Αδριατικής Θάλασσας, εγκληματικά δίκτυα εξαπλώθηκαν στη Fier, τα Τίρανα, τη Lezha, και τη Shkodra. Σε λίγο διάστημα, οι έμποροι παράνομης διακίνησης και εμπορίας αγαθών επεκτάθηκαν σε όλες τις μεγάλες πόλεις, όπως επίσης και τις μακρινές ορεινές επαρχίες του Βορρά.
- *Ο πόλεμος του Κοσσυφοπεδίου:* Στη Βόρεια Αλβανία, τα καλά οργανωμένα εγκληματικά δίκτυα είχαν ήδη επωφεληθεί από τον αποδυναμωμένο γιουγκοσλαβικό έλεγχο του Κοσσυφοπεδίου πριν από το πόλεμο. Οι διεθνείς κυρώσεις εναντίον της ΟΔ της Γιουγκοσλαβίας επιδείνωσαν την οικονομική κατάσταση της περιοχής, ενώ, παράλληλα, βοήθησαν την τοπική μαφία να αναπτυχθεί και την εκτεταμένη διαφθορά να κυριαρχήσει στους κύκλους των πολιτικών και των δημόσιων υπαλλήλων (Arbona, 2002, σ. 27). Μετά από την αμερικανική επέμβαση, η έλλειψη κυβερνητικού μηχανισμού φύλαξης των συνόρων διευκόλυne την εξάπλωση των αλβανικών εγκληματικών δικτύων σε τρεις χώρες: την Αλβανία, το FYROM και τη Σερβία (Tsekou, 2000, σ. 69). Μια άλλη συνέπεια του πολέμου στο Κοσσυφοπέδιο ήταν η μαζική έξοδος των αλβανόφωνων προσφύγων. Προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί ο κοινωνικο-οικονομικός αντίκτυπος της εγκατάστασης χιλιάδων προσφύγων στις γειτονικές χώρες, η διεθνής κοινότητα παρείχε οικονομική ενίσχυση στην αλβανική κυβέρνηση. Τα ήδη δικτυωμένα, σε κρατικές δομές και διεφθαρμένους πολιτικούς, αλβανικά εγκληματικά δίκτυα επωφελήθηκαν από αυτήν την ενίσχυση των περίπου 163 εκατομμυρίων δολαρίων. Τον ίδιο καιρό πολλοί αλβανόφωνοι Κοσοβάροι μετανάστευσαν στη Δυτική Ευρώπη για να βρουν εργασία. Μια μερίδα ανειδίκευτων νεαρών (από είκοσι έως τριάντα ετών) και κατά πάσα πιθανότητα άνεργοι στα χρόνια του Milosevic, ίσως συνδέθηκαν με διασυνοριακά αλβανικά εγκληματικά δίκτυα που ήδη λειτουργούσαν στη Δυτική Ευρώπη, και με αυτόν τον τρόπο βοήθησαν να επεκτείνουν την επιρροή αυτών των κυκλωμάτων στη Δύση (Xhudo, 1996, σ. 6). Έρευνες εκτιμούν επίσης ότι εξαιτίας των πολέμων στη Σλοβενία, την Κροατία και τη Βοσνία-

Ερζεγοβίνη, οι τοπικές αρχές και η διεθνής κοινότητα είχαν παραμελήσει το ζήτημα του διεθνούς ελέγχου των συνόρων.

Αξιίζει επίσης να σημειωθεί ότι από την εποχή του Τίτο, η Γιουγκοσλαβική Μυστική Υπηρεσία και ο εγκληματικός υπόκοσμος είχαν αναπτύξει μια συνεταιριστική σχέση ανοχής. Σύμφωνα με το *United States Institute of Peace*, ο υπόκοσμος χρησιμοποιήθηκε ως πολιτικό εργαλείο για την εξολόθρευση αποστατών στο εξωτερικό, οι οποίοι θεωρήθηκαν απειλή για τον Τίτο και το καθεστώς του (Έκθεση 97, 2002, σ. 3). Ως αποτέλεσμα, περισσότερο από εκατό Γιουγκοσλάβοι δολοφονήθηκαν κατά τη διάρκεια της χρονικής περιόδου 1965 έως 1990 (*United States Institute of Peace*, Έκθεση 97, 2002, σ. 3). Σύμφωνα με την ίδια έκθεση, τα εγκληματικά δίκτυα του Βελιγραδίου υποστηρίζονταν από το εμπόριο της ηρωίνης. Το οργανωμένο έγκλημα επίσης επικράτησε κατά τη διάρκεια της εποχής Milosevic, δεδομένου ότι η παράνομη διακίνηση και εμπορία ενορχηστρώνονταν συχνά από μια μυστική υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών και από την Κρατική Υπηρεσία Ασφάλειας. Μετά από τη λήξη του πολέμου στο Κοσσυφοπέδιο, Σέρβοι και αλβανόφωνοι Κοσοβάροι συνεργάζονταν στην παράνομη εμπορία και διακίνηση αγαθών. Οι Σέρβοι εγκληματίες αγόραζαν τις γυναίκες από τους ανατολικοευρωπαίους εμπόρους για περίπου 2.200 δολάρια και τις πωλούσαν έπειτα σε Αλβανούς ή αλβανόφωνους Κοσοβάρους. Σύμφωνα με το Gordon Moon, υπεύθυνο της μονάδας της διεθνής αστυνομικής δύναμης CIVPOL των ΗΕ για την καταπολέμηση της πορνείας και του *trafficking*, «είναι μια μεγάλου μεγέθους επιχείρηση απολύτως ανεπηρέαστη από την πολιτική κατάσταση» (*Institute for War and Peace Reporting*, 2000, No 328).

Προκειμένου να παρασχεθεί πλήρης περιγραφή της εξάπλωσης του φαινομένου, αξίζει να αναφερθούν οι διαδρομές διακίνησης και εμπορίας, όπως συντάσσονται από συνεντεύξεις θυμάτων στην έρευνα του ΔΟΜ Κοσσυφοπεδίου (ΔΟΜ, 2002, σ. 1). Σε μερικές περιπτώσεις υπάρχουν πολυάριθμες διασυνοριακές διαδρομές, οι οποίες έχουν αναπτυχθεί ως αποτέλεσμα εύκολα προσπελάσιμων συνόρων ή ιστορικά γνωστών χαραγμένων διαδρομών. Το 62% των θυμάτων που εμπορνεύτηκαν στο Κοσσυφοπέδιο διέσχισαν τα Σερβικά σύνορα, το 20% διαμέσου των συνόρων του FYROM, το 5% και το 4% διαμέσου του Μαυροβουνίου και των αλβανικών συνόρων, αντίστοιχα. Οι Μολδαβές γυναίκες αποτελούν την πλειονότητα των θυμάτων και διακινούνται στο Κοσσυφοπέδιο μέσω της Ρουμανίας και της Σερβίας. Άλλες και περισσότερο περίπλοκες διαδρομές διαγράφονται μέσω της Μολδαβίας, της Ρουμανίας, της Ουγγαρίας και της Σερβίας ή μέσω της Ρουμανίας, της Βουλγαρίας και του FYROM. Τα ουκρανικής καταγωγής

θύματα διακινούνται στο Κοσσυφοπέδιο μέσω της Ουγγαρίας και της Σερβίας, μέσω της Ρουμανίας, της Βουλγαρίας και του FYROM ή μέσω της Ρουμανίας και της Σερβίας. Τα θύματα από τη Ρουμανία διακινούνται στο Κοσσυφοπέδιο μέσω της Σερβίας ή μέσω της Βουλγαρίας και του FYROM. Τα θύματα από τη Βουλγαρία διακινούνται στα σύνορα του Κοσσυφοπεδίου μέσω του FYROM. Τέλος, οι Ρωσίδες γίνονται αντικείμενο εμπορίας στο Κοσσυφοπέδιο μέσω της Ουκρανίας και της Αλβανίας.

6. Η εγκατάσταση μιας διεθνούς πελατείας

Όταν οι ειρηνευτικές στρατιωτικές δυνάμεις εγκαταστάθηκαν στο Κοσσυφοπέδιο καλωσορίστηκαν θεομά ως προστάτες εναντίον της σερβικής εκστρατείας για εθνοκάθαρση. Η KFOR ανέλαβε καθήκοντα αστυνόμευσης, σύλληψης και αφοπλισμού εγκληματιών, φύλαξης των συνόρων, παροχής ασφάλειας σε σχολεία και δημόσια κτήρια, και προστασίας των μειονοτήτων. Σύμφωνα με το United States Institute of Peace, τα UNMIK και KFOR υποτίθεται ότι κατόρθωσαν να επιβάλουν τους απαραίτητους μηχανισμούς για την ολοκλήρωση του κύκλου «αφοπλισμού ανταρτών ή/και φυλάκισής τους».

Η εκπρόσωπος του UNOHCHR (Γραφείο Ύπατου Αρμοστού για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των ΗΕ) στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη Madeleine Rees σημειώνει ότι, όπως στη Βοσνία έτσι και στο Κοσσυφοπέδιο, η ισχυρή παρουσία χιλιάδων στρατιωτών έχει άμεση σχέση με την απαρχή μιας νέας παράνομης πορνικής βιομηχανίας (Rehn and Sirleaf, 2002, σ. 70· Kelly, 2002, σ. 19), ιδιαίτερα αφού η πελατεία βρίσκεται στην πορεία προς τα κράτη της εύπορης Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μια έκθεση που εκπονήθηκε από το ΟΑΣΕ-ODIHR, τη UNICEF και το UNOHCHR ανεβάζει στο 40% τη συμμετοχή των στρατιωτών στην ίδια πορνική βιομηχανία (OSCE-ODIHR, UNICEF, UNHCHR, 2002, σ. 95), άλλες έρευνες εκτιμούν μέχρι και 50% (Kelly, 2002, σ. 19). Στην πραγματικότητα η πλειονότητα των μελών της διεθνούς κοινότητας ίσως να μην είναι πελάτες, οι περισσότεροι εκτελούν τα καθήκοντά τους με επαγγελματισμό και ευσυνειδησία.

IV. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΩΝ ΕΙΡΗΝΕΥΤΩΝ ΣΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

1. Η έλλειψη ενημέρωσης και εκπαίδευσης

Η βιβλιογραφία εκτιμάει την έλλειψη ενημέρωσης και εκπαίδευσης των ειρηνευτών σε θέματα που αφορούν τη θέση της γυναίκας σε ειδικές συνθήκες ως βασική αιτία του προβλήματος και την πλήρωση του κενού ως απα-

ρφαίτη προϋπόθεση για την καταπολέμησή του. Βασικός στόχος μιας τέτοιας εκπαίδευσης είναι η ενίσχυση των δεξιοτήτων των ειρηνευτών και η ευαισθητοποίησή τους με σκοπό τη συνειδητοποίηση του βαθμού ευθύνης τους προκειμένου να ανταποκριθούν στους στόχους της αποστολής τους.

Η εκπαίδευση είναι κυρίως ευθύνη της κάθε κυβέρνησης. Τα Ηνωμένα Έθνη και οι λοιπές περιφερειακές διακυβερνητικές οργανώσεις πρέπει να διασφαλίζουν αποδοτικές μεθόδους καθώς και να ενθαρρύνουν τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών τους προκειμένου να καταπολεμήσουν από κοινού τη διεθνή σωματεμπορία και μαστροπεία. Δεδομένου ότι κάθε χώρα ευθύνεται για την παροχή σχετικών πληροφοριών/εκπαίδευσης στις ειρηνευτικές δυνάμεις, μερικές αποτυγχάνουν συχνά να λάβουν υπόψη την ευαισθησία των γυναικών και των παιδιών στο ειδικό περιβάλλον μιας μεταπολεμικής κατάστασης. Κατά συνέπεια, οι στρατιωτικές τους αποστολές δεν τηρούν την απαγόρευση πρόσβασης σε πορνεία αλλά και μπαρ, τα οποία πιθανόν να εκπορνεύουν εξαναγκαστικά γυναίκες και νεαρές κοπέλες με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευσή τους. Η διαδικασία ενημέρωσης και εκπαίδευσης πριν από την εγκατάσταση των στρατιωτών στις εμπόλεμες περιοχές πρέπει να λάβει υπόψη πολιτικούς και κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες, όπως επίσης και θέματα σχετικά για τη θέση της γυναίκας, καθώς και το πώς οι συγκεκριμένες συντεταγμένες μορφοποιούνται σε μεταπολεμικές συνθήκες. Επιπλέον, ειδικοί που έχουν επιμορφώσει ειρηνευτικές δυνάμεις στο Κοσσυφοπέδιο έχουν επισημάνει ότι, ακόμα και εκεί που έχουν πραγματοποιηθεί ανάλογα επιμορφωτικά προγράμματα, περιορίστηκαν συχνά σε ημερίδες, αφαιρώντας τη δυνατότητα από τους εκπαιδευόμενους να λειτουργήσουν και να ανταλλάξουν απόψεις την επόμενη μέρα (TraCC and UNICRI, 2002, σ. 22).

2. Η ανυπαρξία ενοποιημένου κώδικα δεοντολογίας και η έλλειψη υπευθυνότητας

Σε περιπτώσεις όπου το προσωπικό των ΗΕ διαπράττει εγκλήματα, όπως βιασμό ή εκμετάλλευση θυμάτων παράνομης διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων, η παραπομπή στη δικαιοσύνη είναι σχετικά δύσκολη υπόθεση. Στα πλαίσια της Συνθήκης του 1946 σχετικά με τα προνόμια και τα δικαιώματα των ΗΕ, το προσωπικό των ΗΕ απολαμβάνει δικαστική ασυλία. Στις ειρηνευτικές αποστολές ο επικεφαλής της αποστολής των Κυανοκράνων εξουσιοδοτείται να διεξαγάγει ανάκριση και να προβεί, ενδεχομένως, σε επίπληξη. Οι ποινικές κυρώσεις για επιλήψιμα αδικήματα επιπίπτουν στη δικαιοδοσία των στρατοδικείων των συμμετεχόντων κρατών και όχι στα Ηνωμένα Έθνη. Γνωρίζοντας τις αδυναμίες του υφιστάμενου

μηχανισμού, ο κώδικας δεοντολογίας των ΗΕ παρέχει τα απαιτούμενα εργαλεία προκειμένου να λογοδοτήσουν οι υπεύθυνοι. Ο *Κώδικας Δεοντολογίας των Κυανόκρανων* απαγορεύει τη χρήση ναρκωτικών και αλκοολούχων ποτών, καθώς και τη συμμετοχή τους στη σεξουαλική εκμετάλλευση² ενώ οι πρόσθετες οδηγίες των ΗΕ τονίζουν «τον σεβασμό για τα τοπικά ήθη και έθιμα μέσω της κατανόησης και του σεβασμού για την κουλτούρα, τη θρησκεία, τις παραδόσεις και ειδικής αναγνώρισης θεμάτων φύλου».³ Επιπλέον, ο Κανόνας 4 των *Κανόνων Εμπλοκής των ΗΕ (Rules of Engagement)* ορίζει στις στρατιωτικές δυνάμεις «να μην συμμετέχουν σε ανήθικες πράξεις σεξουαλικής, σωματικής ή ψυχολογικής κακοποίησης ή εκμετάλλευσης του τοπικού πληθυσμού ή του προσωπικού των ΗΕ, ειδικότερα σε γυναίκες και παιδιά». Ο Κανόνας 5 απαιτεί το «σεβασμό και την εκτίμηση για όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα», συμπεριλαμβανομένων εκείνων των γυναικών και των ανηλίκων. Εντούτοις, η υπεύθυνη των ΗΕ για θέματα βίας εις βάρος των γυναικών, Radhika Coomaraswamy, επισημαίνει ότι οι κανόνες εμπλοκής δεν είναι αρκετά λεπτομερείς για να προστατεύσουν τις γυναίκες και τα ανήλικα από τη σεξουαλική εκμετάλλευση, εμπορία και διακίνησή τους (<http://www.womenaid.org/ukat>).

Από την άλλη πλευρά, στα πλαίσια εφαρμογής του Κεφαλαίου Επτά της *Χάρτας των Ηνωμένων Εθνών*, η αρμοδιότητα απονομής της δικαιοσύνης ανατίθεται στα κράτη μέλη. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι πολυεθνικές στρατιωτικές ειρηνευτικές δυνάμεις διαχειρίζονται θέματα ασφάλειας, ενώ οι πολιτικές μονάδες των ΗΕ συντονίζουν τις διοικητικές, ανθρωπιστικές, και χρηματοοικονομικές πλευρές της αποστολής. Η ειρηνευτική αποστολή που συντονίζεται από την Βορειο-Ατλαντική Συμμαχία ή (*Coalition of the Willing*) στο Κοσσυφοπέδιο ήταν μια τέτοιου είδους ειρηνευτική δύναμη, και παρόλο που είχε την έγκριση των ΗΕ, οι αποστολές δεν υπόκειντο ούτε στον *Κώδικα Δεοντολογίας των ΗΕ* ούτε στους *Δέκα Κανόνες Εμπλοκής*. Κάθε χώρα, συμπεριλαμβανομένων των κρατών-μελών της Βορειο-Ατλαντικής Συμμαχίας λειτουργεί κάτω από ένα διαφορετικό κώδικα δεοντολογίας. Υπάρχουν χώρες οι οποίες κατονομάζουν και απαγορεύουν συγκεκριμένα τις παράνομες δραστηριότητες, τονίζουν το σεβασμό προς τον τοπικό πληθυσμό, καθώς και προς τα

2. Βλέπε Κώδικα των Κυανόκρανων, *Code of the Blue Helmets* - UN Peacekeeper Code of Conduct, available from <http://www.natoalliance.org/peacekeeping/conduct.code.htm>.

3. Κώδικας των ΗΕ, *The UN Code of Conduct*, «We are UN Peacekeepers, we will always», Peace Support Operations Field Book.

ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ άλλες δεν αναφέρονται καθόλου στο θέμα, θεωρώντας τέτοιου είδους οδηγίες ασήμαντες ή δεδομένες.

Παραδείγματος χάριν, οι Αμερικανοί στρατιώτες που εγκαταστάθηκαν στο Κοσσυφοπέδιο γνωρίζουν τι θα έπρεπε ή τι δεν θα έπρεπε να σεβαστούν σύμφωνα με τη *General Order One*. Η διαταγή απαγορεύει «οποιαδήποτε σεξουαλική συμπεριφορά ή επαφή με οποιοδήποτε πρόσωπο εκτός από το/τη σύζυγο του στρατιώτη». Οι Αμερικανοί στρατιωτικοί που παραβιάζουν αυτές τις διαταγές τιμωρούνται «με βάση το άρθρο 92 του *Uniform Code of Military Justice (UCMJ)*, για την παραβίαση μιας νόμιμης γενικής διαταγής» (Center for Law and Military Operations, 2001, σ. 232). Σύμφωνα με το εγχειρίδιο του Αμερικάνικου στρατού *Law and Military Operations in Kosovo: 1999-2001*, η έμφαση στην απαγόρευση των ναρκωτικών βοήθησε στη μείωση του αλκοολισμού με βάση τη *Γενική Διαταγή Ένα*. Παράλληλα, στο εγχειρίδιο γίνεται αναφορά στη δυνατότητα εφαρμογής της *Γενικής Διαταγής Ένα* σε θέματα παράνομης διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων, δεδομένης της παρουσίας Αμερικανών στρατιωτών σε διάφορα μπαρ στην Pristina, καθώς και στα νοτιοανατολικά σύνορα του FYROM και της Σερβίας-Μαυροβουνίου. Εμπειρογνώμονες υποστηρίζουν ότι, όταν η στρατιωτική διοίκηση των ΗΠΑ και του Ηνωμένου Βασιλείου απαγόρευσε ρητά ορισμένα πορνεία και μπαρ, οι γυναίκες εκπορνεύονταν, συχνά, στις στρατιωτικές βάσεις (TraCC and UNICRI, 2002, σ. 16). Επιπλέον, Ρώσοι και Γερμανοί στρατιώτες αναφέρθηκε ότι επισκέπτονταν και χρησιμοποιούσαν τις υπηρεσίες περισσότερων των εκατό πορνείων σε ολόκληρο Κοσσυφοπέδιο.

Η τήρηση υπεύθυνης συμπεριφοράς των στρατιωτών εξαρτάται εξάλλου και από την αναποτελεσματικότητα των τοπικών αρχών σε περιοχές όπως το Κοσσυφοπέδιο όπου αστυνομικοί έχουν επανειλημμένα εντοπιστεί να προστατεύουν μπαρ, ή/και να συμμετέχουν ενεργά στην αγοροπωλησία θυμάτων σεξουαλικής εκμετάλλευσης. Σύμφωνα με την ίδια ομάδα εμπειρογνομώνων, στις περιπτώσεις όπου διεθνείς αστυνομικοί και στρατιώτες επαναπατρίστηκαν εξαιτίας της συμμετοχής τους σε δραστηριότητες εμπορίας και διακίνησης, καμία ποινική δίωξη δεν ασκήθηκε εις βάρος τους (TraCC and UNICRI, 2002, σ. 17).

3. Οι ελλείψεις του υπάρχοντος νομοθετικού πλαισίου και δυσλειτουργίες εφαρμογής

Η ελλιπής νομοθεσία, η διαδεδομένη δωροδοκία και η παρουσία οργανωμένου εγκλήματος παρεμπόδισαν την εφαρμογή του νόμου μέχρι την εγκατάσταση του UNMIK στη περιοχή. Ο Γιουγκοσλαβικός Ποινικός

Κώδικας του 1989 (επί του οποίου το UNMIK οικοδόμησε το τρέχον σύστημα) ποινικοποιούσε την πορνεία αλλά δεν προέβλεπε και τη διακίνηση των γυναικών, και, συνεπώς, το UNMIK έθεσε σε ισχύ τον κανονισμό 2001/4, ο οποίος ενσωμάτωσε το πρωτόκολλο των ΗΕ ενάντια στην παράνομη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων στον τοπικό ποινικό κώδικα. Κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών από τη θέσπιση του κανονισμού, σαράντα περίπου άτομα συνελήφθησαν για παράνομη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων και μερικά μπαρ έκλεισαν. Εντούτοις, διοικητικές δυσλειτουργίες, όπως η απουσία θεσμοθετημένης και συστηματικής μετάφρασης καθώς και η έλλειψη ισότιμης διανομής-κοινοποίησης του νέου νομοθετικού υλικού σε όλο το κοινό, εξασθένησαν σοβαρά την αποτελεσματικότητα και το κύρος της Δικαιοσύνης.

Από την άλλη πλευρά, ο Κανονισμός 2001/4 αποτυγχάνει να καταστήσει υπεύθυνο των πράξεών του το προσωπικό του UNMIK ή KFOR. Αν και διάφορες μελέτες επισημαίνουν την ενεργό συμμετοχή των στρατιωτών στο *trafficking*, ο Κανονισμός 2000/47 παρέχει ασυλία για οποιοδήποτε αστικό ή ποινικό αδίκημα και γι' αυτό αποδοκιμάζεται από το Συνήγορο του Πολίτη (Ombudsperson) του Κοσσυφοπεδίου ως μη-εναρμονισμένος με τα αναγνωρισμένα διεθνή ανθρώπινα δικαιώματα (Gil-Robles, 2002, σ. 11). Παρ' όλα αυτά, η παράγραφος 6.1 του Κανονισμού 2000/47 δηλώνει ότι ο Γενικός Γραμματέας των ΗΕ έχει δικαίωμα και καθήκον να αφαιρέσει την ασυλία οποιουδήποτε εκπροσώπου UNMIK, εφόσον η ασυλία εμποδίζει την απονομή της δικαιοσύνης. Στην πραγματικότητα, ο Γενικός Γραμματέας των ΗΕ ουδέποτε άσκησε το προαναφερόμενο δικαίωμα.

V. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ, ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ, ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΑ ΜΕΤΡΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΩΝ ΕΙΡΗΝΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

1. Βελτίωση της λειτουργίας των ειρηνευτικών δυνάμεων, εκπαίδευση και δημιουργία ενός ενοποιημένου κώδικα δεοντολογίας

Οι περισσότεροι εμπειρογνώμονες στο συνέδριο του UNICRI (United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute) συμφώνησαν ότι, λαμβάνοντας υπόψη τις εμπειρίες στη Βοσνία και στο Κοσσυφοπέδιο, η καταπολέμηση της παράνομης διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων θα έπρεπε να ενσωματωθεί στις αρμοδιότητες των ειρηνευτών και, επομένως, να συμπεριληφθεί στους προσδοκώμενους στόχους των ειρηνευτικών εντολών (2002, σ. 24). Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε επίσης στην παροχή λεπτομερών Οδηγών με πληροφορίες για την περιοχή που επρόκειτο να

εγκατασταθούν. Παραδείγματος χάριν, στην περίπτωση του Κοσσυφοπεδίου, οι στρατιώτες ενημερώθηκαν για τις πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές επιτόπιες συνθήκες, αλλά δεν ενημερώθηκαν ούτε για το πρόβλημα διακίνησης και εμπορίας, ούτε για τη σεξουαλική εκμετάλλευση των γυναικών στα τοπικά μπαρ (Kvinna Till Kvinna, 2001, σ. 20). Σε μελλοντικές αποστολές, το εκπαιδευτικό υλικό της KFOR θα πρέπει να εκτιμήσει, κατά περίπτωση, αν η παράνομη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης κατάστασης το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ως ένα επιπλέον ζήτημα ασφάλειας στην περιοχή. Όπως συμβαίνει στις περισσότερες ειρηνευτικές αποστολές, η ασφάλεια είναι η κύρια ευθύνη των στρατιωτών.

Μερικές έρευνες επίσης συστήνουν την καθιέρωση μιας θέσης αποκλειστικής ευθύνης για θέματα φύλου σε όλες τις ειρηνευτικές αποστολές. Βασική προϋπόθεση για την πραγματοποίηση επιτυχών ελέγχων είναι η ανεξαρτησία λειτουργίας της προτεινόμενης θέσης από τους δρώντες φορείς και η άμεση υπαγωγή της στον υπεύθυνο των ειρηνευτικών αποστολών του ΟΗΕ.

Στη διαδικασία σχεδιασμού μιας ισχυρής στρατηγικής καταπολέμησης του φαινομένου, τα κράτη μέλη καλούνται να συμφωνήσουν στην ποινικοποίηση ορισμένων συμπεριφορών. Ένας ενοποιημένος κώδικας δεοντολογίας εφαρμόσιμος από όλες τις αποστολές των κρατών μελών οποιουδήποτε διεθνούς ή περιφερειακού φορέα θα πρέπει να απαγορεύει ρητά τη χρήση σεξουαλικών υπηρεσιών των γυναικών στην περιοχή όπου εγκαθίστανται ειρηνευτές, καθώς επίσης θα πρέπει να καθοριστούν ανάλογες ποινές φυλάκισης σε περιπτώσεις παραβάσεων. Προτείνεται επίσης ο διορισμός ενός Γενικού Επιθεωρητή που θα συνοδεύει τις αποστολές και, παράλληλα, θα αναφέρει παραβάσεις του κώδικα δεοντολογίας στο χώρο ευθύνης του. Τέλος, η σύνταξη ενός νέου κανονισμού ή η τροποποίηση του παρόντος κανονισμού 2000/47 θα μπορούσε να καλύψει τα νομικά κενά και τις δικαστικές δυσλειτουργίες όπως, π.χ., σχετικά με την ασυλία των στρατιωτών και αστυνομικών σε περιπτώσεις στις οποίες παραβιάζουν τα διεθνή ανθρωπίνια δικαιώματα.

2. Πολιτική βούληση

Παρ' όλο που μερικά κράτη μέλη αναγνωρίζουν το φαινόμενο και εργάζονται προς τη δημιουργία και εφαρμογή ενός περιεκτικού πλαισίου καταπολέμησής του, οι προσπάθειές τους παρεμποδίζονται συχνά από την απουσία πολιτικής βούλησης, από τη διαφορετική υλοποίηση των υπάρχοντων προγραμμάτων εκπαίδευσης, και από την αποτυχία συνεργα-

σίας, κατά τρόπο αποδοτικό, με την τοπική αυτοδιοίκηση. Η πολιτική βούληση είναι πρωταρχικός παράγοντας καταστολής του *trafficking* και των οργανωμένων δικτύων που το προάγουν. Παραδείγματος χάριν, η κυβέρνηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης προτίμησε να αγνοήσει την ύπαρξη του φαινομένου μέχρι το Σεπτέμβριο του 2001, όταν η ομάδα *Anti-Trafficking Task Force* του *Stability Pact* άρχισε να ασκεί πιέσεις στις τοπικές αρχές για το σχεδιασμό ενός προγράμματος καταπολέμησης (TraCC and UNICRI, 2002, σ. 19). Στο Κοσσυφοπέδιο, οι δράσεις των κρατικών λειτουργιών εμποδίζονταν τόσο από τη σχέση τους με το οργανωμένο έγκλημα, όσο και από τις σχέσεις μεταξύ Σέρβων και αλβανόφωνων Κοσοβάρων παραγόντων. Όταν το UNMIK ανέλαβε τη διοίκηση του Κοσσυφοπεδίου, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την προστασία δικαστών και εισαγγελέων από τέτοιου είδους επιβουλές.

Η διεθνής πολιτική βούληση είναι επίσης πρόβλημα. Τα Ηνωμένα Έθνη υποστηρίζουν δραστηριότητες καταπολέμησης του φαινομένου στις κατά τόπους αποστολές τους. Εντούτοις, η έλλειψη κοινής πολιτικής βούλησης μεταξύ των κρατών μελών των ΗΕ αποδεικνύεται στην περίπτωση της αμοδίας σε θέματα *trafficking* Kathryn Bolkonac, η οποία κλήθηκε να καταγράψει το φαινόμενο στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη το 1999. Όταν η Kathryn Bolkonac ανέφερε ότι μέλη των ειρηνευτικών δυνάμεων συμμετείχαν ενεργά στη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων, απαλλάχτηκε από τα καθήκοντά της με τη δικαιολογία της «ψυχικής εξάντλησης». Έξι μήνες αργότερα απολύθηκε με την κατηγορία της πλαστογραφίας (*BBC*, Ιούνιος 2002).

3. Υλοποίηση τοπικών προγραμμάτων

Η διεθνής κοινότητα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην καταπολέμηση του φαινομένου στο Κοσσυφοπέδιο μέσω των φορέων των ανθρωπιστικών δραστηριοτήτων, της οικονομικής ενίσχυσης, και της στρατιωτικής παρουσίας της KFOR. Η συνεργασία μεταξύ διαφόρων διακυβερνητικών και μη κυβερνητικών φορέων πραγματώνεται με τη συμμετοχή τους σε διεθνή, περιφερειακά και τοπικά προγράμματα που αποσκοπούν τόσο στην καταστολή του φαινομένου, όσο και στην παροχή αρωγής και προστασίας στα θύματα. Παραδείγματος χάριν, το UNMIK, το UNHCR, ο ΟΑΣΕ και η ΕΕ συνεργάστηκαν με τοπικές ΜΚΟ για την ανάληψη πρωτοβουλιών σε διάφορα προγράμματα σχεδιασμού και υλοποίησης δράσεων καταπολέμησης.

Επιπρόσθετες προσπάθειες προέρχονται από το Συμβούλιο της Ευρώπης (COE), τη UNIFEM, και τον ΔΟΜ. Στο Κοσσυφοπέδιο, η δράση του

Συμβουλίου της Ευρώπης εστιάζεται στην παροχή νομικής βοήθειας και στη συχνή συνεργασία με τον ΟΑΣΕ σε προγράμματα όπως η κατάρτιση δικαστών και εισαγγελέων. Το Συμβούλιο της Ευρώπης συνέβαλε στη σύνταξη ενός νέου ποινικού κώδικα στο Κοσσυφοπέδιο. Η UNIFEM ερευνήσε το ζήτημα του *trafficking* στο Κοσσυφοπέδιο ως αντικείμενο των ευρύτερων ενδιαφερόντων της για τη βία εναντίον των γυναικών και δημιούργησε το UNMIK *Gender Taskforce*, το οποίο διασφαλίζει την ένταξη της έννοιας του φύλου στον πολιτικό και οικονομικό σχεδιασμό της επαρχίας. Δεδομένου ότι το Κοσσυφοπέδιο είναι επίσης περιοχή «προέλευσης», η UNIFEM συνεργάστηκε με τον ΔΟΜ για την υλοποίηση μιας εκπαιδευτικής εκστρατείας. Οι δράσεις του περιλαμβάνουν προγράμματα πρόληψης, ενημέρωσης, καθώς επίσης και δημιουργία καταφυγίων και παροχή συμβουλευτικής υποστήριξης στα θύματα. Ο Οργανισμός συνεργάζεται επίσης με τη αστυνομία TPIU (Trafficking and Prostitution Investigation Unit) του UNMIK και τον ΟΑΣΕ σε θέματα αναγνώρισης και επαναπατρισμού των θυμάτων.

Επιπλέον, μια πληθώρα τοπικών ΜΚΟ που συνεργάζονται με το UNMIK και τους συνεργάτες του ασχολούνται με θέματα έρευνας και συμμετέχουν σε προγράμματα ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης στις κοινότητές τους. Αυτά τα προγράμματα έρχονται να καλύψουν την έλλειψη ενδιαφέροντος από άλλους επίσημους τοπικούς φορείς που αποφεύγουν συχνά τη συμμετοχή τους σε εκστρατείες ευαισθητοποίησης εξαιτίας διαφόρων ταμπού που συνδέονται με την πορνεία, ειδικότερα στις δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης του μεταπολεμικού Κοσσυφοπεδίου.

Ο βαθμός ελέγχου των τοπικών κοινοτήτων από τα εγκληματικά δίκτυα περιορίζει την αποδοτικότητα των παρόμοιων προσπαθειών των τοπικών φορέων. Εντούτοις, τα θετικά αποτελέσματα που επιτυγχάνονται μέσα από μια σειρά προσπάθειες αποδεικνύουν τη σημασία τοπικών πρωτοβουλιών υποστήριξης όσον αφορά την καταπολέμηση του εμπορίου και τη στήριξη των θυμάτων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το φαινόμενο της παράνομης διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων για σεξουαλική εκμετάλλευση είναι αρκετά σύνθετο στη φύση του και συνεπώς απαιτεί μια εξίσου πολυσύνθετη αντιμετώπιση. Η ανάγκη να ληφθούν μέτρα για την καταστολή του φαινομένου είναι περισσότερο αναγκαία στις περιοχές που τοποθετούνται ειρηνευτικές δυνάμεις. Οι ειρηνευτές εγκαθίστανται συχνά σε μεταπολεμικές συνθήκες όπου τα κρα-

τικά ιδρύματα έχουν καταρρεύσει, το δικαστικό σύστημα είναι αποδυναμωμένο, το έγκλημα ανθεί, οι δε γυναίκες είναι ιδιαίτερα φτωχές και ευάλωτες για εκμετάλλευση. Η παρούσα εργασία παρουσίασε τις αιτίες προσφοράς και ζήτησης της εξαναγκαστικής πορνικής αγοράς, αναγνώρισε τις αδυναμίες των λειτουργιών των ειρηνευτικών δυνάμεων και ανάλογα πρότεινε μέτρα για τη μείωση του φαινομένου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abdela Lesley, 2000, *Kosovo missed opportunities, lessons for the future*, OSCE.
- Arbova Antonina, 2000, «Balkan security system: one year after the Kosovo war», *IRIS Quarterly Policy Report*, Άνοιξη, σ. 1- 41.
- Balkan Crisis Report, 2002, *Investigative Report: Kosovo sex industry*, No 335.
- BBC, 2002, «Boys will be boys», June.
- Binder Daniel, 2002, «In Europe, ex slavery is thriving despite raids», *The New York Times*, October 20.
- Center for Law and Military Operations (CLAMO), 2001, *Law and military operations in Kosovo: 1991-2001. Lessons learned for judge advocates*.
- Institute for War and Peace Reporting, 2001, *Kosovo prostitution rackets flourishes*, No 328.
- Institute for Peace Reporting, 2003, *Kosovo AIDS fear*, No 394.
- International Crisis Group, 2003, *Finding the balance: The scales of justice in Kosovo*, Balkan Report No 134.
- International Crisis Group, 2002, *Return to uncertainty: Kosovo's internally displaced people and the return process*, Balkan Report No 139.
- International Helsinki Federation for Human Rights, 2002, ετήσια έκθεση.
- International Helsinki Federation for Human Rights, 2001, ετήσια έκθεση.
- International Helsinki Federation for Human Rights, 2002, *A form of slavery: Trafficking in women in OSCE member states*.
- International Organization for Migration, 2001, *Victims of trafficking in the Balkans*, IOM.
- International Organization for Migration, 2002, *Return and reintegration project*, Situation Report, IOM Kosovo Counter-trafficking Unit.
- Gil-Robles Alvaro, 2000, *Kosovo: The human rights situation and the fate of persons displaced from their homes*, Council of Europe.
- Kelly Liz, 2002, *Journey of jeopardy: A commentary on current research on trafficking of women and children for sexual exploitation within Europe*, European Conference on Preventing and Combating Trafficking in Human Beings: A Global Challenge for the 21st Century.
- Kelly Liz and Linda Regan, 2000, «Stopping traffic: exploring the extent of, and responses to, trafficking in women for sexual exploitation in the UK», *Police Research Series*, Paper 125, UK, Crown.

- Montgomery Lory, 1999, «Some female Kosovar refugees are falling prey of criminal gangs in Albania», *South Coast Today*, May 22.
- Klekowski von Koppenfels, Laczko and Barthel, 2002, *Trafficking in women from Central and Eastern Europe: A review of statistical data*, European Conference on Preventing and Combating Trafficking in Human Beings, Global Challenges for the 21st Century.
- Konrad Helga, 2000, *Trafficking in human beings – The ugly face of Europe*, European Conference on Preventing and Combating Trafficking in Human Beings.
- Long Lynellyn, 2001, *Trafficking in women and children as a security challenge in Southeastern Europe*, International Organizations for Migration, Halki International Seminar on «Patterns of Cooperation in SEE and the Black Sea Region», ELIAMEP.
- March Andrew and Sudra Sil, 1999, *The «Republic of Kosova» (1989-1998) and the resolution of ethno-separatist conflict: Rethinking «sovereignty» in the post-cold war era*, Browne Center for International Politics, University of Pennsylvania.
- Minnesota Advocates for Human Rights, 2000, *Trafficking in women: Moldova and Ukraine*.
- OSCE-ODIHR, 1999, *Trafficking human beings: Implications for the OSCE, ODIHR Background Paper September 1999*.
- OSCE Report, 2001, *Combating trafficking in Kosovo*, OSCE.
- OSCE Report, 2001, *Kosovo as seen, as told*, OSCE.
- Pashko Gramoz, 1998, *Kosovo: Facing dramatic economic crisis*, Veremis and Kofos (eds), *Kosovo: Avoiding another balkan war*, ELIAMEP, University of Athens.
- Polos Alexandra, 2000, «Sex-slave trade becomes a serious problem», *RFE/RL*, May 19.
- Rehn Elisabeth and Johnson Sirleaf, 2002, *Women, war, and peace*, UNIFEM.
- Renton Daniel, 2001, *Child trafficking in Albania*, March, Save the Children.
- Roberts Adam, 1999, «NATO's humanitarian war over Kosovo», *Survival*, Vol. 41, No 3, p. 102-120.
- Roopnaraine Terry, 2002, *Child trafficking in Kosovo*, Save the Children.
- Συγκιότου Αθανασία, 2003, *Εμπορία ανθρώπων στα Βαλκάνια*, Αθήνα, Σάκκουλας.
- TraCC and UNICRI, 2002, *Trafficking, slavery, and peacekeeping*, Conference Report, May, Turin, Italy.
- Tsekov Georgi, 2000, «Criminalization of Albanian communities and regional development in Southern Europe», *IRIS Quarterly Policy Report*, σ. 67-79.
- Tritaki Panagiota, 2002, «Human rights violation in Kosovo», *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, Vol 2, No 03.
- UNICEF, UNOHCHR, OSCE-ODIHR, 2002, «Trafficking in human beings in southeastern Europe», Belgrade, UNICEF.
- United States Institute of Peace, 2002, *Lawless rule versus Rule of law in the Balkans*, Special Report 97.
- Veremis Thanos and Kofos Evangelos (eds), 1998, *Kosovo: Avoiding another balkan war*, Athens, ELIAMEP, University of Athens.

- Veremis Thanos, 1998, *The Kosovo puzzle*, Veremis and Kofos (eds), *Kosovo: Avoiding another balkan war*, Athens, ELIAMEP, University of Athens.
- Women's Commission for Refugee and Children, 2001, «Making the choice for a better life: Promoting the protection and capacity of Kosovo's youth, Mission to Albania and Kosovo 1999-2000», Women's Commission for Refugee and Children.
- Ward Olivia, 2000, «Even aid workers make use of sex slaves», *Toronto Star European Bureau*, May 7.
- Xhudo Gus, 1996, «Men of purpose: the growth of Albanian activities», *Transnational Organized Crime* 2, No. 1.
- Kvinna Till Kvinna, 2001, «Getting it right? A Gender Approach to UNMIK Administration in Kosovo», Kvinna Till Kvinna.